

Tanulmányok

DR. REZI ELEK

ÖKOLÓGIAI VÁLSÁG – UNITÁRIUS VÁLASZ

A KÖRNYEZETTUDATOS UNITÁRIUS HIT- ÉS ÉLETFELFOGÁS
FORMÁLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI ÉS FELADATAI

Az unitárius etika nemcsak érdeklődéssel követi, hanem a felelősség tudatával és segítőkészséggel támogatja a napjainkban egyre nagyobb veszélyt jelentő ökológiai válság leküzdését célzó törekvéseket. Felelősségünk abból a hitelvi meggyőződésből fakad, hogy a teremtett világ Isten szándékának kifejeződése, és magán hordozza Isten szeretetét, ezért a teremtett világhoz való viszonyulásunkat a tisztelet, a megbecsülés, a gondoskodás és a szeretet kell hogy jellemezze.¹

Az ökológiai válság² az emberi élet feltételét jelentő természetes környezet veszélybe kerülését jelenti (beleértve természetesen az élővilágot is), amelynek szennyezése, rombolása, felelőtlen kihasználása az adott tűréshatárokon túl nemcsak az emberi életet károsítja és veszélyezteti, hanem az életet mint olyant a Földön. A természetes környezet körfolyamatába vagy önműködő mechaniz-

¹ Tudatosan használjuk a *teremtett világ* kifejezést, mert vallási meggyőződésünk alapján, a világ Isten teremtői munkájának a kifejeződése. Ebből a felismerésből fakad a minket körülvevő élő és élettelen világ iránti tiszteletünk. Ez természetesen nem gátol abban, hogy az ökológiai kérdésekkel foglalkozó szakmunkák kifejezéseit is használjuk, mint például környezet, környezettan, környezetvédelem, természeti világ stb.

² Az ökológia azt a tudományágat jelöli, amely az élőlények, és környezetük közötti kölcsönhatás-rendszert elemzi az élet fenntartása, gondozása és fejlesztése érdekében. A kifejezés két görög szó összetételéből származik: *oikosz*, jelentése 'ház, környezet, háztartás', és *logia*, jelentése 'tan, ismeret'. Tudomásunk szerint a kifejezést először Ernst Heinrich Haeckel (1834–1919) német biológus használta először, 1866-ban. Lásd Cross, F. I. (szerk.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London, 1957. 601–602. Az ökológia alapjában véve arra utal, hogyan lehet a Föld az ember méltó lakóhelye, hogyan lehet otthona. Lányi András, a *Liget* című irodalmi és ökológiai folyóirat szerkesztője így magyaráította: *együttéléstan*. Lásd, Lányi András, *együttéléstan* [szándékosan kis kezdőbetűvel!], *A humánökológia a politikai filozófiában*, Budapest, 1999.

musába történő felelőtlen és káros beavatkozások az ökológiai egyensúly olyan megbomlásához vezettek, amely az élet fennmaradását veszélyezteti.

Az ökológiai válságot viszonylag újkeletű problémaként kezelik. Csak a 20. század 60-as, 70-es éveiben törtek fel a veszély leküzdésére irányuló mozgalmak. A valóság azonban az, hogy a természetes környezet károsítása egyidős az ember környezetét alakító tevékenységével. Kezdetben főleg létfenntartása érdekében követett el megdöglő gondolatlanosságokat: az élelem és ruházat biztosítása végett űzött vadászat során például mértéktelenül apasztotta az állatpopulációt, vagy a szántóföldek kiterjesztése végett kivágta vagy éppen felégette az erdőket.

Az általános tájékoztatás céljával ismertetjük alább a környezetvédő mozgalom elindulását, kibontakozását, valamint azt a folyamatot, ahogyan a regionális szinttől a globális szintig emelkedett, valamint a mozgalom támogatásának kiszélesedését az egyéni kezdeményezésektől a környezetvédelmi szervezeteken keresztül a keresztény egyházak, a világvallások kontextusáig. Ez azért időszerű, mert a veszély napjainkban már globális méretű, és így annak leküzdése is csak globális szinten, az egész Földünkre kiterjedő közös akarattal és cselekvéssel valósulhat meg. Az ember az összefüggések bonyolult rendszerének közvetítésével lép ugyanis kölcsönhatásba a természeti környezettel. Ez a rendszer átfogja az egész Földet, a rendszerben fellépő okok és következményeik tér-idő dimenziói pedig a hagyományos földrajzi határokat is meghaladják.³

A világ közvéleményének figyelmét az ökológiai válságra legelőször *Rachel Carson* (1907–1964) amerikai biológus, természettudományos szakíró 1962-ben megjelent *Néma tavasz* című híres könyvével hívta fel.⁴ Könyvében Carson elsősorban a vegyszerezés következményeinek veszélyeire hívta fel a figyelmet. Megállapította, hogy a mezőgazdasági termelés növelése érdekében használt vegyi anyagok – elsősorban a DDT⁵ – az állatok pusztulásához vezetnek, a táplálékláncban felhalmozódva pedig végzetesen károsíthatják az ember egészségét.

³ Szenes Ervin, *Nemzetközi összefogással a környezet védelméért*, Település – Környezet sorozat, Budapest, 1987, 13. Az ökológiai válság globálissá válása folyamatának forrásirodalmára nézve lásd: *Science and Christian Belief*, A Journal concerned with the interaction of science and religion, with particular reference to Christianity, April 1991 (3. füzet) 1, 15–18.; <http://www.ecoearth.info>.

⁴ Carson, Rachel, *Silent Spring*. New York, 1962, Houghton Mifflin Company.

⁵ DDT, a diklór-difenil-triklór-etán rövidítése, nagy hatású rovarmérég. A vegyületet – Gesarol, Guesarol, Neocid, Supracide Combi és Ultracid Combi néven – a második világháborúban a tífuszt, pestist, maláriát és sárgalázt terjesztő tetvek, bolhák és szúnyogok ellen használták. A vegyületet elsőként 1874-ben Othmar Zeidler hozta létre, rovarölő tulajdonságát 1934-ben Paul Hermann Müller fedezte fel, amiért 1948-ban orvosi No-

Az ökológiai válság súlyosságának tényszerű összefoglalását a Római Klub⁶ 1972-ben megjelent jelentése tartalmazta. A *növekedés határai* című jelentés megdöbbentette a világ felelősen gondolkodó embereit.⁷ A jelentést elkészítő szakemberek vészjelző következtetéseket vontak le: „Ha minden így megy tovább, a gazdaság működésének nyersanyagbázisa beszűkül, a termelési hulladékokat befogadó természetes rendszerek összeomlanak, az ipar és a mezőgazdaság egy főre eső termelése csökkenni kezd, s ez hamarosan visszahat az emberiség lélekszámára, az egyes emberi élet körülményeire, illetve az emberiség életkörülményeire. Ha az emberiség politikai és gazdasági célrendszere, az erőforrásokért vetélkedő teendők rangsora nem változik, az emberiség a 21. században egy emberöltő alatt elveszítheti lélekszámának harmadát, s a megmaradtak is méltatlan körülmények közt tengődnek tovább.”⁸ A jelentést számos, megalapozott kritika érte – ezeket a Római Klub további munkáiban figyelembe is vette –, de végső következtetését senki sem vonta kétségbe, vagyis a gátlástalan gazdasági növekedés környezetromboló hatását mindenki bizonyítottan fogadta el. A jelentés stabilizált világmodellje feltételezte az ipari termelés akkori szinten történő állandósulásának globális hatókörű elfogadását („zéró növekedés”).⁹ Tény, hogy

bel-díjat kapott. A második világháború után, főleg a mezőgazdasági termelés növelése érdekében rovarirtó szerként széleskörűen használták. Mivel az élő szervezetben felhalmozódhat, károsítja az élővilágot, ezért az 1970-es évekre fokozatosan kivonták a használatból.

⁶ A Római Klub 1968 áprilisában a római Akadémia székházában alakult meg az emberiség jövője iránt felelősséget érző tudósokból, szakmai képviselőkből, politikusokból. Kezdetől fogva a világ „tudós gyülekezete” elnevezéssel azonosították magukat. Célul tűzték ki, hogy időről időre felhívják a nemzetközi szervezetek és a nemzeti kormányok felelős képviselőinek figyelmét az emberiség veszélyeztetett helyzeteire, egy-egy konkrét világprobléma felvázolásával és tanulmányozásával. Megemlítjük, hogy a Római Klub 1977. és 1978. évi jelentésének összeállításánál két magyar tudós is bábáskodott: Gábor Dénes, *A hulladék korszak után* (a nyersanyagok újrafelhasználásáról) és László Ervin, *Célok az emberiségnek* (a világszolidaritásról). Az 1981-ben megjelent, *A tanulás végtelen látóhatára* című jelentés szerzői közösségének Mircea Malița román tudós is tagja volt.

⁷ Meadows, Donella H. – Meadows, Denis L. – Randers, Jorgen – Behrens, William W.: *The Limits of Growth*, Universe Books, 1972. A tanulmány részletes elemzését lásd: Kórán Imre, *Világmodellek*. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁸ Zlinszky János ifj.: *Az egyházak gyakorlati kezdeményezései az ökológiai gondolkodás és környezettudatos magatartás terjesztése érdekében*, In Jávor Benedek (felelős szerkesztő), *Felelőségünk a teremtett világért (Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról)*. Budapest, 2004, Védegyelet. 8.

⁹ A jelentés „zéró növekedésének”-ajánlásával főleg a fejlődő országok szakemberei fejezték ki elégedetlenségüket, mert értelmezésük szerint a növekedés korlátozása egyet jelentene az elmaradottságuk fenntartásával, a növekvő népességük élelmezésgondjainak megoldatlanságával, a jövőbe vetett hit elvesztésével, amit politikailag nem vállalhattak fel.

az egész világra kiterjedő ajánlás elfogadásának valószínűsége már az 1970-es években is csekély volt, s megvalósításának ma sincs reális lehetősége, viszont a nemzetközi környezetvédelmi együttműködés elodázhatatlan szükségességére történő felszólítás igenis vállalhatónak bizonyult.

Bár a jelentést összeállítók vészjelző üzenetét kételkedve fogadta a közvélemény, egyre szélesebb körben kezdtek rádöbbseni arra, hogy az emberiség kénytelen átértékelni életvitelének formáit, lehetőségeit, eszközeit és módjait, mert az addigi korlátlan fejlődésbe vetett hitét valóban megingatták a biológiai egyensúly megbomlásának félreérthetetlen jelei.

A Római Klub jelentése kétségtelenül befolyásolta az ENSZ által elindított környezetvédelmi világkonferenciák tíz évenkénti megszervezését, amelyek a cselekvés útjára terelték a közgondolkodást.

Az első környezetvédelmi világkonferenciát 1972-ben Stockholmban tartották, 113 ország képviselőinek részvételével.¹⁰ A konferencia résztvevői három alapvető kérdésben jutottak közös nevezőre:

– elfogadtak egy 26 pontból álló nyilatkozatot, amelyben a világ országainak jelenlevő képviselői elismerték, hogy új magatartási szabályok és kötelezettségek kialakítására, azaz környezeti etikára van szükség.

– jóváhagytak egy 109 ajánlásból álló akcióprogramot, amely felhívással fordult valamennyi kormányhoz, ENSZ-intézményhez, kormányközi és civil szervezethez, hogy rendkívüli intézkedések megtételével működjenek együtt a környezeti problémák megoldása érdekében.

– megállapodtak, hogy az ENSZ keretén belül egy olyan intézményrendszer felállítására van szükség, amely megfelelő szervezeti és pénzügyi keretek létrehozását szorgalmazza a nemzetközi együttműködés folyamatosságának biztosításáért.

A stockholmi konferencia alapozta meg politikailag a környezetvédelemnek mint önálló kormányzati szakterületnek a létjogosultságát az önkormányzati, az országos és a nemzetközi politikában.

A környezet védelmével foglalkozó első ENSZ-konferencia jelentőségét kiemelve június 5-ét (a stockholmi tanácskozás kezdőnapját) környezetvédelmi világnapnak nyilvánították.

¹⁰ A helyszín megválasztását jelentős mértékben az a tény motiválta, hogy az 1960-as évek végén aggasztó méreteket kezdett öltetni a skandináv térség természeti értékeinek (tavak, erdők) légszennyeződésemből eredő savasodás általi pusztulása.

A stockholmi konferencia hívta életre az ENSZ Környezeti Programját (UNEP)¹¹, amely a katalizátor szerepét tölti be: kezdeményez, ösztönöz, támogat, kiegészít, felgyorsítja a nemzeti és nemzetközi környezetvédelmi munkákat.¹² Székhelynek Nairobít javasolták, de regionális irodák működtetését is kilátásba helyezték Genfben, New Yorkban, Bangkokban, Mexico Cityben és Beirutban.

A világgkonferencián fogalmazódott meg az egész emberiség lelkiismeretéhez szóló felhívás: „Csak egy Földünk van, amelyet nem apáinktól örököltünk, hanem unokáinktól vettünk kölcsön.”¹³

A következő nagyszabású környezetvédelmi világgkonferenciát tíz év múlva, 1982-ben tartották Nairobiban.¹⁴ A konferencia fő célja az volt, hogy felmérjék: hogyan alakult a világ környezeti állapota a stockholmi konferencia óta. A konferencia számvetést készített arról, milyen mértékben sikerült végrehajtani a Stockholmban elfogadott akciótervet, és ezáltal hogyan változott meg a világ környezeti helyzete.

A Nairobiban tartott világgértekezlet indítást adott arra, hogy az ENSZ 1983-as közgyűlésén, megalakítsák a Környezet és Fejlesztés Világbizottságát¹⁵, amely később „Brundtland Bizottság” néven vált ismertté.¹⁶ A Brundtland Bizottság megbízatása hármas célt ölelt fel:

- ismételten vizsgálja meg a környezetvédelem és a fejlesztés kritikus kérdéseit, dolgozzon ki reális javaslatokat kezelésükre,
- tegyen javaslatot új nemzetközi együttműködési formákra és
- kezdeményezzen olyan programokat, amelyek pozitívan befolyásolják a magánszemélyek, önkéntes szervezetek, vállalatok, intézmények és kormányok környezeti érzékenységét és akciókészségét.

¹¹ United Nations Environment Program.

¹² Szenes E.: i.m. 21.

¹³ Barbara Ward és René Dubas tanulmányában hangzott el. Lásd Szenes Ervin, i.m. 176.; Ward, Barbara – Dubas, Renée: *Only One Earth*. New York, 1973, Ballantine Books.

¹⁴ A konferencia fő témája: Az emberi környezet védelme. A konferencián a környezetvédelemmel foglalkozó kormányközi és nem kormányzati nemzetközi szervezetek magas szintű képviselői vettek részt. A konferencia képviselői elfogadták a tíz pontból álló Nairobi Nyilatkozatot. A Nyilatkozat 9. pontja leszögezte: „A környezeti károsodás megelőzése sokkal ésszerűbb, mint a keletkezett kár fáradságos és költséges helyreállítása. A környezet jelentőségét tudatosítani kell tájékoztatással, neveléssel, oktatással. A társadalmi szervezetek ebben jelentős szerepet játszanak.” Lásd Szenes, i. m. 35.

¹⁵ World Commission on Environment and Development – WCED.

¹⁶ A bizottság az elnevezését onnan kapta, hogy az elnöke Gro Harlem Brundtland asszony, Norvégia akkori miniszterelnője.

A Brundtland Bizottság jelentése – amelyet az ENSZ közgyűlésének 1987. évi ülészaka egyhangúlag elfogadott – világméretű kihívásként értékelte az 1980-as évek végére kialakult helyzetet. Leszögezte, hogy a hármas cél olyan egymással összefüggő változásokat mutat, amelyek „újfajta kapcsolatokat hoztak létre a globális ökonómia és a globális ökológia között. A múltban a gazdasági fejlődés környezetre gyakorolt hatása miatt aggódtunk. Most arra kényszerülünk, hogy az »ökológiai stressz« gazdasági kilátásainkra gyakorolt hatásával törődjünk.”¹⁷ A bizottság jelentése, figyelembe véve az eredményeket és hiányosságokat, részletesen felvázolta a környezet és fejlesztés 2000-ig és az azt követő időszakig nyúló világstratégiáját.

A jelentés szerzői összekapcsolták a népesség növekedésének, a környezet szennyeződésének és a természeti erőforrások túlzott használatának kölcsönhatásait, de – ellentétben a Római Klub jelentésében foglaltakkal – nem javasolták a gazdaság fejlődésének drasztikus visszafogását. Új környezetvédelmi modellt fogalmaztak meg, a fenntartható fejlődés¹⁸ elvét, amely a továbbiakban az ENSZ, de főleg az Európai Unió általános alapelvevé vált a környezetpolitikai tervezésben és végrehajtásban. A fenntartható fejlődés olyan természeti, gazdasági és társadalmi modell, amely a mennyiségi növekedés és a minőségi fejlődés elemeit egyaránt magába foglalja, viszont ezek aránya szükségszerűen eltérő lesz a konkrét országok esetében.¹⁹

Húsz év múlva, 1992. júniusában a Rio de Janeiróban tartott környezetvédelmi világkonferencia tevékenységének középpontjában öt alapvető dokumentum vitája, elfogadása és aláírása állt.²⁰ A konferencián megfogalmaztak egy fontos

¹⁷ Petrányi Miklós (szerk.), *Közös Jövők* (A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése). Budapest, 1998, Mezőgazdasági Kiadó. 54.

¹⁸ A fenntartható fejlődés olyan összetett folyamat, amely biztosítani tudja a jelen szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére. A fogalom általában a fenntartható gazdasági, ökológiai és társadalmi fejlődésre vonatkozik. A Római Klub 1972-ben megjelent jelentésében már szerepelt a fenntarthatóság elve; a szerzők fenntarthatónak azt a társadalmat nevezték, amely képes nemzedékeken át fennmaradni, elég előrelátó, elég rugalmas és elég bölcs ahhoz, hogy ne ássa alá saját fizikai vagy társadalmi éltető rendszerét; a fenntarthatóságot a gazdasági fejlődés korlátozásával, némely esetekben drasztikus csökkentésével kívánták elérni.

¹⁹ Ez a koncepció eloszlatta a fejlődő országok korábbi aggodalmait („zéró növekedés”) a mennyiségi és minőségi jellegű gazdasági növekedés (termelés és a fogyasztás) céljaival kapcsolatosan, de tudatosult, hogy a környezetkímélés az erőforrás-takarékosság minden vonatkozásban elsőrendű feladat.

²⁰ Részletes ismertetésüket lásd: Bulla Miklós (szerk.), *Feladatok a XXI. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlesztés Világkonferencia dokumentumai*. Budapest, 1993, Föld Napja

nyilatkozatot²¹, amelyben igyekeztek érvényt szerezni a fenntartható fejlődés korábban megfogalmazott elvének. A nyilatkozat a fenntartható fejlődés huszonhét alapelvét tartalmazta, amelyekből körvonalazódott, hogy mind a termelést, mind a fogyasztást és a népességgpolitikát a fenntartható fejlődés követelményeinek kell alárendelni, s ezáltal a közeljövő nemzetközi környezetvédelmi együttműködését új alapokra lehet helyezni. A világkonferencián két jogilag kötelező érvényű megállapodást is aláírtak: az egyik az éghajlatváltozással kapcsolatos védekezési stratégiákról, a második a biológiai sokféleség (biodiverzitás) megőrzéséről szolt.

A konferencián a vallási, teológiai, etikai szemlélet erőteljesebben jelentkezett, mint a korábbi világtalálkozókon. A konferenciára való előkészület jegyében 1990-ben különleges jelentőséget adtak a Béke Világnapjának. II. János Pál pápa 1990. január 1-jén üzenetet tett közzé *Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett világgal* címen, amelyben rámutatott az ökológiai válság erkölcsi vetületeire, és valamennyi keresztény megkülönböztetett felelősségére a veszélyek elhárításában.

A Rióban elfogadott „Szent Föld Közösség”²² nyilatkozatból kiemeljük a fontosabb követelményeket, elvárásokat:

- az ökológiai válság az ember lelki krízisének tünete, amely a közömbös-ségből fakad,
- minden teremtmény a másakra van utalva, és az alól nem kivétel az ember sem,
- Isten különbözik a teremtett világtól, mégis tevékenykedik abban; tevékenysége szeretetéből fakad,
- át kell formálnunk magatartásunkat, és a természetben megnyilvánuló isteni törvényekkel szemben újfajta, fokozott tiszteletet kell tanúsítanunk,
- egyének és közösségek dolgozzanak ki egy ún. föld-etikát (Earth Ethics), amelynek mély lelki irányulása legyen,
- a világmindenség szent és egyetlenség, mert Istenhez tartozik,
- a környezet iránti tiszteletünk mindig Isten akaratához kell hogy igazodjék.

A következő világkonferenciát, a Fenntartható Fejlődés Világfóruma elnevezéssel, 2002-ben a dél-afrikai Johannesburgban rendezték meg.²³ Ezen átte-

Alapítvány.

²¹ *Rio Declaration on Environment and Development* (Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről), lásd: <http://www.unep.org>.

²² Wilkinson, L.: *Christianity and the Environment: Reflections on Rio and Au Sable*, *Science and Christian Belief*, October 1993, 5. füzet, 2. szám, 139–145.

²³ Lásd: *Report of the World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September, 2002, Lásd, http://www.ufft.hu/nemzetkozi_dokumen

kintették a riói konferencia óta eltelt tíz évet, értékelték az elért eredményeket, a kitűzött célok megvalósulását, illetve feltárták a megvalósítást akadályozó tényezőket, a mulasztások okait. A konferencia résztvevői megállapították: annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedek során egyre nyilvánvalóbbá, nemzetközileg általánosan elfogadottá vált a társadalom gazdasági fejlődése és a környezet védelme közötti szoros kölcsönhatás, mégis igen kevés intézkedés történt a környezeti és fejlesztési szempontoknak a gazdasági tervezésbe és a döntéshozatalba történő integrálása érdekében. A nemzetközi környezetvédelmi együttműködés számos területén történt ugyan jelentős előrelépés, Földünk általános környezeti állapota összességében mégis erőteljesen romlott. Ez különösen vonatkozik az ózonréteg vékonyodására, a globális éghajlatváltozás növekvő kockázataira, a természeti erőforrások kimerülésére. Ezzel párhuzamosan a társadalmak közötti fejlettségi, átlagos életminőségi különbségek is nagymértékben nőttek, s ebben óriási szerepe van az erőforrásokhoz való hozzáférésben, azok hasznosításának hatékonyságában megmutatkozó különbségeknek.

A johannesburgi világkonferencia során a részt vevő államok elfogadtak egy politikai nyilatkozatot és egy végrehajtási tervet²⁴, amely az alábbi főbb pontokat tartalmazta:

- a vízellátás/közegészségügy terén azt a célt fogalmazták meg, hogy 2015-ig felére kell csökkenteni azoknak a számát, akik nem jutnak megfelelő ivóvízhez, illetve még a minimális közegészségügyi szolgáltatásokat is nélkülözik,

- az energia vonatkozásában megegyezés született az energiahordozókhoz való minél szélesebb hozzájutásról, de az Európai Unió és az Egyesült Államok közötti nézeteltérések miatt nem sikerült konkrét célokat meghatározni a megújuló energiaforrások (például nap- és szélenergia) egyre növekvő kihasználásával kapcsolatban,

- a halászat terén 2015-ig újra kell szaporítani a túlhalászat miatt kipusztulással fenyegetett halfajokat, mert ennek elmaradása veszélyeztetheti a tengerek élővilágát. A tengeri élővilág egyensúlyának felborulása a halászat által biztosított élelem-utánpótlásban is gondokat okozhat a jövőben,

- a vegyi anyagokkal kapcsolatosan elhatározták, hogy 2020-ig el kell jutni odáig, hogy a vegyi anyagokat az emberi egészségre és a természetre nem ártal-

tumok/johannesburg.

²⁴ *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*, Johannesburg, South Africa, 26 August – 4 September, 2002, Lásd, http://www.ufft.hu/nemzetkozi_dokumentumok/johannesburg.

mas módszerekkel állítsák elő. A veszélyes hulladék tárolását vagy megsemmisítését szintén ellenőrzött és biztos módon kell végezni,

– az egészségügy terén elfogadták a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) korábbi határozatát, amely kimondta: a gyógyszergyártók szabadalmi nem akadályozhatják meg a szegény országokat, hogy akár nem szabadalmaztatott gyógyszerekkel is enyhítsék a rászorulókat bajait. Ez abból a szempontból fontos kérdés, mivel a legtöbb fejlődő ország nem képes például a drága AIDS-gyógyszerek megvásárlására, így a kór áldozatainak élete megpecsételődik. A fejlődő országok sajátos helyzetére való tekintettel két akciótervet fogalmaztak meg: az egyik akcióterv az egészségügyi ellátásra vonatkozott; leszögezte, hogy az egészségügyi ellátás terén figyelemmel kell lenni az alapvető emberi jogokra, de a helyi vallási és kulturális hagyományokra is; a másik akcióterv a segélyek növelését szorgalmazta azáltal, hogy a fejlett országok nemzeti jövedelmük 0,7 százalékát utalják át segélyként a fejlődő országok számára. A szegénység enyhítése érdekében a résztvevők megállapodtak a segélyeket kiegészítő szolidaritási alap létrehozásában, amelybe önkéntes módon utalhatnak át összegeket az államok,

– a globalizációval kapcsolatosan elismerték azt, hogy ennek van jó és rossz oldala. Miközben új lehetőségeket nyújt a világgazdasági növekedéshez és a magasabb életszínvonal eléréséhez, a szegényebb országok különleges hátrányokat szenvednek, s emiatt azokat sürgősen be kell vonni a profitálók körébe.

– a biológiai sokféleség megőrzése érdekében 2010-ig mérsékelni kell a kihalófélben lévő állat- és növényfajok pusztulásának folyamatát,

– az akciótervben leszögezték, hogy a fenntartható fejlődéshez mind nemzeti, mind nemzetközi szinten alapvető fontosságú a felelősségteljes politikai kormányzati tevékenység. Ezért a segélyeket, támogatásokat csak olyan államokba szabad eljuttatni, amelyekben a demokratikus intézmények már működnek, és a korrupció visszaszorulóban van,

– a részt vevő országok megállapodtak, hogy 2005-ig nemzeti stratégiai terveket dolgoznak ki erőforrásaik megőrzéséről a jövő nemzedékek számára.

Láthatjuk, hogy a johannesburgi környezetvédelmi világkonferencia ajánlásai, stratégiái, követelményei, figyelmeztetései éppen napjaink és a közeljövő globális és regionális, kollektív és individuális cselekvési lehetőségeiről szólnak.

A megalakuló és megerősödő Európai Unió programjainak, célkitűzéseinek kezdettől fogva kiemelt fontosságú alapelvei közé tartozott a környezetvédelem. Már az 1997-ben tartott amszterdami csúcson bekerült az EU alapokmányába a fenntartható fejlődés elve. Az EU felkérte a kormányokat, hogy 2007. június 30-ig készítsék el a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiájukat. Az EU-s felkérés teljesítésével kapcsolatosan érdemes megemlítenünk, hogy Magyarország

kormányára már 2007. júniusában, míg Románia kormányára 2008. november 12-i ülésén fogadta el a nemzeti fenntartható fejlődési stratégiát (több mint egy évvel később az uniós elvárásokhoz képest).²⁵

Napjainkban az Európai Unió környezetvédelmi programja meghatározta azokat a legfontosabb környezetjogi alapelveket, amelyeknek betartása minden tagállam kötelessége. Az alapelvek közül a következőkre irányítjuk a figyelmet:²⁶

- az elővigyázatosság elve alapján a környezeti ártalmakat tudatosan meg kell előzni, a megelőzés eszköze a környezeti hatáselemzés;
- a magas szintű védelem elve arra utal, hogy Nyugat-Európában a lehető legmagasabb szintű technikát kell alkalmazni a környezetvédelemre;
- az integrálás elve azt szorgalmazza, hogy a környezetvédelmet a gazdaságpolitikába, a társadalmi tevékenységbe kell integrálni;
- a szubszidiaritás elve a hatalmi szintek közötti munkamegosztásról szól, a különféle problémákat a keletkezési szinten kell megoldani, az EU csak akkor lép közbe, ha a tagállam nem tud megfelelő eredményt elérni;
- a helyettesítés elve arra hívja fel a figyelmet, hogy a magasabb veszéllyel járó technikát alacsonyabb veszéllyel járóra kell cserélni, illetve a környezetre veszélyes anyagok betiltása;
- a biodiverzitás elve az élővilág sokféleségének a megőrzésére, védelmére utal;
- az együttműködés elve az információs kötelezettségeket hivatott szabályozni a tagországon belül, illetve a tagországok között;
- a fenntartható fejlődés elve alapján a jelen nemzedék szükségleteit úgy kell kielégíteni, hogy ne veszélyeztessük a jövő nemzedékek lehetőségeit saját szükségleteik kielégítésére; A fenntartható fejlődés elve a szükségletek kielégítését figyelembe véve a fenntartható ipar és a fenntartható társadalom területeire összpontosít.

A fenntartható ipar alapelveinek főbb követelményei: az előállított termék ne tartalmazzon mérgező anyagot, a termék alkatrészeiben és anyagaiban felújítható, újrahasznosítható legyen, olyan termékek forgalmazása a piacon, aminek az élettartama elég hosszú, a termék előállításához szükséges anyag és energia csökkenjen, a nem megújítható erőforrások minimalizálása a termék előállítása

²⁵ A magyar országgyűlés 2008 májusában hozott határozatot a *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács* létrehozásáról, lásd: <http://www.nfft.hu>; *Strategia Națională pentru Dezvoltare Durabilă*, lásd: <http://strategia.ncsd.ro>

²⁶ A részletesebb tájékozódás érdekében lásd: <http://europa.eu/documents>.

során hulladékszegény technológiát alkalmazzon (vagy a hulladék hasznosításáról legyenek megvalósítható tervek).

A fenntartható társadalom alapelvei: egészséges környezetben élni minden ember alapvető emberi joga, az életközösségek tisztelete és védelme, a közösségek képessé tétele arra, hogy a környezetükről gondoskodni tudjanak, a szolidaritás elvének kiterjesztése a közösségek tagjai között, globális együttműködés kialakítása a világon, a környezetvédelem kötelező oktatása.

Az Európai Unió elvárja, hogy minden ország pénzügyi kereteket biztosítson a környezetvédelemhez. Az EU pénzügyi eszköze a környezetvédelem finanszírozására a LIFE program, amely társfinanszírozás keretében támogatja a környezetvédelmi tevékenységeket.²⁷ A LIFE általános célja a közösségi környezetvédelmi politika és jogalkotás korszerűsítésének, végrehajtásának segítése, három területen nyújt támogatást:

1. *Természetvédelem*: a természetes élőhelyek, a vadon élő flóra és fauna megőrzését szolgáló tevékenységekkel kapcsolatos pályázatok (47%-a a rendelkezésre álló keretnek)

2. *Környezetvédelem*: a gazdasági tevékenységekhez és helyi hatóságokhoz kapcsolódó életvédelmi projekteket, valamint a közösségi törvényhozást és politikákat támogató előkészítő tevékenységeket támogat (47%)

3. *Harmadik országok támogatása*: a Földközi- és a Balti-tengerrel határos harmadik országok részére adott technikai segítségnyújtást jelenti. (6%)

Az Európai Unió konkrét intézkedéseinek a megvalósítását a kormányoknak, a civil szervezeteknek²⁸ és természetesen az egyházaknak is támogatniuk kell. „Azt mondani, hogy aggódunk a természetért, még nem elég; meg kell találnunk helyét beszédeinkben, tanításainkban és lelki gondozásaink során is. Mi

²⁷ A LIFE programban részt vehet minden természetes vagy az Európai Unióban alapított jogi személy, de a LIFE támogatás kizárja egyidejűleg más EU-s pályázatból történő támogatás elnyerését, lásd, <http://europa.eu/documents>.

²⁸ Az államhatalomtól függetlenül szerveződő közösségek személyes és intézményes hálózatát tekintik civil társadalomnak. A legismertebb civil szervezetek az egyházak – amennyiben nem állnak állami befolyás alatt –, a különböző jótékonyági, illetve segítő intézmények (pl. Vöröskereszt), illetve szakmai érdekvédelmi szervezetek (például szakszervezetek) és egyesületek (pl. Zöld Erdély Egyesület, ODFIE, ULOSZ, IKE). Romániában a legtöbb környezetvédő civil szervezet Erdélyben működik, lásd: <http://www.erdely.ma/kornyezetunk>.

magunk mögött hagytuk az Édent, ezért Isten segítségével arra kell törekednünk, hogy megfelelő utakat találjunk Földünk áldottabbá tételére.”²⁹

Megjegyezzük, hogy a környezetvédelmi gondok azonnali megoldásának halogatása a kormányok részéről olyan mozgalmak kialakulásához vezetett, amelyek politikai síkon³⁰ próbálják befolyásolni az állami döntéseket. Ezek a mozgalmak „zöld pártokként” (vagy egyszerűen „zöldekként”) folytatják tevékenységüket, de már parlamenti síkon. A különböző országokban aktívan tevékenykedő zöld pártok, politikai vonatkozásban, nem sorolhatók egyértelműen a bal- vagy a jobboldalhoz. Ez az irányulás országról országra változik, mert az ökológiai szemlélet egyaránt alátámaszthat jobb- és baloldali célokat és érdekeket, egyaránt levonhatók belőle jobb- és baloldali következtetések.³¹

A keresztény egyházak ökológiai elkötelezettsége nem újkeletű jelenség, de tény, hogy az 1960-as évektől kibontakozó ökológiai mozgalom az egyházakat

²⁹ Hornby, Irène: *Strangers in the Garden, Inquirer*, No. 7158, 6 June, 1987, 2.; A világ legnagyobb független környezet- és természetvédelmi szervezete a Greenpeace, amelyet 1971-ben alapítottak a kanadai Vancouverben. Célja, hogy kampányaival terjessze a környezettudatos szemléletet és életmódot, ugyanakkor tiltakozzék a környezet rombolása, tisztítása ellen.

³⁰ Szabó Máté: *Zöldek, alternatívok, környezetvédők, Az ökológiai mozgalmak elmélete és politikája*. Budapest, 1985, Gondolat.

³¹ A szemléltetés érdekében idézünk a magyarországi Magyar Szociális Zöld Párt programjából: „Az emberiségnek gyökeresen újra kell gondolnia a világgal és a természettel való viszonyát ... *Bolygónk ökológiai katasztrófát él át – nem pedig fog átél*ni, ahogyan azt évtizedek óta halljuk. Ez már jelen idő! Csupán néhány év kell ahhoz, hogy az eddigi kényelmes és nyugodt életet biztosító Föld katasztrófális események helyszíne legyen. Ehhez az állapothoz mindenhol, így Magyarországon is bizonyos társadalmi jelenségek vezettek. Ennek vizsgálatánál három kérdést kell feltenni: 1. Állapotfelmérés: hol állunk most? 2. A probléma hátterének feltárása: hogyan jutottunk el ideig? 3. A probléma megoldása: hogyan tovább?

... Mi olyan elvek mentén javaslunk megoldásokat, amiket eddig senki nem mert felvetni és megvalósítani. Nem lesz ebben semmi meglepő, hiszen a Zöld Párt a haladás jegyében mindkét nem és bármely társadalmi réteg valamennyi korosztálya számára megoldást kínál progresszív felelős programjának köszönhetően. Ez a program a III. évezred elvárásaihoz alkalmazkodva a jőzön ész és a fejlődés politikáját képviseli az emberi tényezők maximális figyelembevételével.

Meglátásunk szerint az emberiség mára eljutott az önként vállalt modernkori rabszolgaság állapotába, amelynek jármát a fogyasztói társadalom mókuskerekében való pörgés közben észrevétlenül és szinte tudattalanul vette magára. Olyan időszakban élünk, amelyben a világ – a természet és az emberiség – csodálatos értékeinek jelentőségét felülmúlja az anyagság délibábjába vetett hit és a pénz utáni hajsza, aminek jegyében mindenáron és mindenkin átgázolva folyik az egyre elkeseredettebb harc.” Lásd: <http://www.zoldpart.hu>.

is arra készítette, hogy mélyebben, nagyobb felelősséggel viszonyuljanak a problémához, amely – globális jellegéből adódóan – ma már a világvallások közötti párbeszéd egyik alapvető témája lett.

Dolgozatunkban a terjedelemre való tekintettel nem térünk ki a különböző keresztény egyházak álláspontjára vagy a vallásközi párbeszéd jelentőségére az ökológiai válsággal kapcsolatosan³², de az unitárius hit- és életfelfogás évszázados reflexióira röviden utalunk azzal a szándékkal, hogy alaposabb számbavételre és tanulmányozásra készítsünk a téma területén.

Az unitárius teológiai irodalomban már a reformáció korától találunk utalásokat a teremtett világ iránti tiszteletre, de az első munka, amely tudatosan felhívja a figyelmet az élő és az élettelen világ (szubhumán élet) iránti helyes viszonyulásra, az a Channing–Thacher–Krizsa-féle káté.³³ Érdemes idéznünk a káté idevonatkozó kérdését és feleletét:

„Vannak-e kötelességeid az oktalan állatok és a lelketlen természet iránt?”

1. Az oktalan állatok is Isten művei. Az Isten iránti tisztelet megkívánja, hogy az ő munkáival illő kímélettel bánjanak, könnyelműségből azokat soha ne kínozzam, erejük felett ne terheljem s gondjukat viseljem.

2. A lelketlen természetet is, mint Isten munkáját tartozom kímélni, a növényeket, csemetéket, fákat ápolni, s ültetés, oltás által szaporítani; csupa pajkos-ságból s ok nélkül nem pusztítani, mert vétek azt rongálni, aminek én és embertársaim hasznát vehetjük.

3. A bölcs és jóságos Isten dicsőségét a növények és ásványok országában is kötelességem bámulva szemlélni, e földi hazámat ipar és jó ízlés által még kedvesebbé tenni.

³² A témában való tájékozódás érdekében, lásd: Morgan, Peggy – Braybrooke, Marcus (szerk.): *Testing the Global Ethics, Voices from the Religions on Moral Values*, The World Congress of Faiths. Oxford, 1998, CoNexus Press; Jávor Benedek: *Felelőségünk a teremtett világért, Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Budapest, 2004, Védjegyet; Boda László: *Emberré lenni, vagy birtokolni?* (Erkölcsteológia, IV.), Budapest, 1991. 38–43.; Endreffy Zoltán: *Korunk ökológiai válsága*, Vigilia 1987/7–8.; Fazakas Sándor (szerk.): *A teremtett világ megőrzése, A keresztény hit és az ökológiai válság*. Debrecen, 2000, Debreceni Református Hittudományi Akadémia; *Confessio*, a Magyarországi Református Egyház Figyelője, 2001/1 számában több tanulmány olvasható az egyházak álláspontjáról.

³³ Erdő János: *Egy névtelen káté 1845-ből, Channing, E. W. kátéja Krizsa János átdolgozásában*, KerMagy 81, 1975, 154–158.

4. A művészet és mesterség munkáit megbecsülni, a nyilvános emlékeket, sírköveket kímélni kötelességem. Ezt kívánja a maga és embertársaim iránti tartózkodás.”³⁴

A 19. század második felében a keresztény teológia és a természettudomány közötti éles viták jelentkezésekor az unitárius teológusok nemcsak felkarolták a fejlődés elméletét, és kifejezésre jutatták a tudomány és a vallás közötti „békeséget”, hanem felhívták a figyelmet a természeti világ értékeire és védelmére is. A tanulmányok az élet iránti feltétlen tiszteletre és megbecsülésre is intettek.³⁵ Az észak-amerikai és angol unitárius teológia hatására egyre hangsúlyozottabban foglalkoznak a teremtett világ védelmének kérdéskörével.

Észak-amerikai és angol hittestvéreink a globálissá váló ökológiai mozgalom lelkes támogatóinak bizonyultak.³⁶ A Szabadelvű Vallások Nemzetközi Szervezetének (IARF) konferenciáin, kongresszusain állandó téma lett az ökológiai válság és annak leküzdési lehetőségei. Ezekről Erdő János számolt be az erdélyi unitárius közvéleménynek.³⁷ A környezettudatos gondolkodásra készítettek Rezi

³⁴ *A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben, Az unitáriusok értelme szerint*, Cluj-Kolozsvár, 1939, 9. XI. kérdés – felelet.

³⁵ Az erre utaló fontosabb írások közül megemlítjük: Boros György: *A teremtés*, KerMagv XVII (1881) 26. 33.; Péterfi Dénes: *Darwinizmus és erkölcs*, KerMagv XX (1885) 267–274; *Célirányos darwinizmus és az egyházak*. XIX (1884) 73–79; *Célirányos darwinizmus és Isten eszméje*, XVIII (1883) 273–278.; Csegezi László: *Átöröklés és fejlődés*, KerMagv XXXVIII (1903) 179–184.; Brassai Sámuel: *Baj van a táborban*, KerMagv XV (1880) 359–366; *Melyik az igazi tudomány?* XXVIII (1893) 67–89; *Egy új vallás*, XXVIII (1893) 255–277.; Eustace, R. Conder: *Természeti válogatás és természeti istentan*, KerMagv XVII (1882) 315.

³⁶ A környezetvédelemmel kapcsolatos unitárius tanulmányok közül ajánljuk: Ruer, J. D.: *Conventions of Greens*, World, The Journal of the Unitarian Universalist Association, Mar/Apr, 1990, Vol. VI, 31–33; Rosenthal, E.: *Our Planet, Our Selves*, Uo. 7–9.; Weishel, T. C.: *While Angels Weep, Doing Theology On a Small Planet*, Uo. 10–12.; Ross, W.: *Unitarian Universalist Defenders of the Environment*, Uo. 22–23.; Orvis, D.: *Healing Our Place on Mother Earth*, Uo.22–23.; Ross, W. R.: *The Battle to Save Our World, A Call for Fresh Thinking*, Uo. May/June 1992. Vol. VI, No. 3, 15–16.; Hornby, I.: *Strangers in the Garden*, Inquirer, The Unitarian and Free Christian Paper, No. 7158, 6 June, 1987, 2.; Hoehler, H. H. – Hoehler, J.: *The Christian and Creation. The Bible, Stewardship and the Care of the Earth*, The Unitarian Universalist Christian, Spring/Summer 1993, Vol. 48. Nos. 1–2, 63–67.; Adams, J. L.: *The Ecology of World Religions and Peace*, In George K. Beach (szerk.): *The Prophethood of All Believers*, Boston, 1986. 311–312.; Palmer, M.: *Hoping for a Future*, The Essex Hall Lecture, 1990, 4–5.

³⁷ A beszámolómban az ökológiai kérdések elsősorban az egyházak, vallási közösségek szociális küldetéseivel kapcsolódva jelennek meg, mint béke, igazságosság, emberi jogok (ezzel a témával az IARF 4. számú tanulmányi bizottsága foglalkozott). A következő be-

Elek írásai is.³⁸ A *Keresztény Magvető*ben sajnos kevés írás jelenik meg e témával kapcsolatban, de időszerű lenne felmérni, hogyan jelentkezett a teremtett világ iránti felelősség a 20. századi unitárius prédikációirodalomban – különös tekintettel az ökológiai mozgalom kibontakozásának idején. A lelkészek negyedévenkénti lelkészi értekezletein is elég keveset foglalkoztak a témával.³⁹

Az ökológiai válsággal kapcsolatos unitárius hit- és életfelfogás körvonalazása előtt számba kell vennünk napjaink ökológiai válságának legfontosabb problémáit, amelyek jellegüknél fogva létmeghatározók, mert a földi lét alapvető feltételeit veszélyeztetik: talaj, víz, levegő, éghajlat, energiaforrások.

A legfontosabb környezeti problémák közül kiemeljük a következőket:

A biológiai sokféleség (biodiverzitás) veszélyeztetettsége

A természetes élőhelyek átalakítása, pusztítása, megsemmisítése (pl. a globális méretű erdőirtások) az élő fajok sokféleségének egyre fokozódó ütemű összezsugorodásához vezetnek. Ebből a szempontból a biodiverzitás egyik legjelentősebb hordozóinak, a trópusi esőerdőknek a rohamos csökkenése a legriasztóbb. Ezekben az ökoszisztémákban található a Földön élő fajok közel fele. A biológiai sokféleség apadása azonban nem csupán a távoli országok problémája, hiszen számos európai veszélyeztetett élőhely is ismeretes (pl. mediterrán erdők és ten-

számolókra utalunk témánkra vonatkozóan: *Az ember és a világ szolgálatában*, Az IARF kongresszusa, Heidelberg, 1972. augusztus 18-25, *KerMagv* 78, 1972, 194–197.; *Egységünk a különbözőségben*, *KerMagv* 81, 1975, 222–225 (itt jelenik meg először az „ökológiai integritás” fogalma külön alfejezetként, igaz csak egy mondat erejéig: „Az ökológiai integritás érdekében küzdenünk kell a föld, a víz, a levegő további szennyeződése ellen, hogy az ember érdekében a megbomlott egyensúlyt helyreállítsuk.”; *Vallás és emberszolgálat*, *KerMagv* 90, 1984, 129–130.; *Fontos kérdések felelős válaszok*, *KerMagv* 93, 1987, 177–178.

³⁸ Rezi E.: *Válaszd az életet! Unitárius erkölcsstani tanulmányok*. Kolozsvár, 1999, Erdélyi Unitárius Egyház. 55–62.; *Felelősségünk a ránk bízott életért*. Kolozsvár, 2005, Erdélyi Unitárius Egyház. 113–123.; *Unitárius Erkölcsstan*. Kolozsvár, 2008, Erdélyi Unitárius Egyház. 179–186.; Más írásai: *A teremtett világ védelmének teológiai és etikai vizsgálata*, *KerMagv* 103, 1997, 8–11.; *Nemzetközi Környezetvédelmi Konferencia Budapesten*, Unitárius Közlöny, 2002/1, 8–9.; Könyvismertetései: Grigorescu Ioan, *A szennyezett Éden*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1976, *KerMagv* 83, 1977, 70–71.; Palmer, M.: *Hoping for a Future*. London, 1990, The Essex Hall Lecture. *KerMagv* 97, 1991, 235–236. Rezi irányításával a következő szakvizsgadolgozatok készültek a PTI Unitárius Karán: Ilkei Árpád: *A környezetvédelem etikai és hittani vizsgálata*, 1992.; Kádár Attila: *A teremtett világ védelmének időszerű teológiai és erkölcsi vetületei*, 2001.

³⁹ Lelkészi értekezleteken mindössze két alkalommal hangzott el előadás a témakörben: az 1996. év harmadik évnegyedi értekezletén *A teremtett világ védelmének teológiai és erkölcsi vetületei* (Rezi Elek), a negyedik évnegyedben *Az ökológiai világnézet és erkölcsstan kialakításának szükségessége* (Szabó Árpád) címen.

gerparti társulások), közelebbről Magyarország őshonos társulásainak egy része (pl. gyöngyvirágos tölgyesek, erdős sztyeppek) is az eltűnés határán állnak. Az erdők felelőtlen irtása következtében a helyzet Romániában sem biztatóbb.

A biológiai sokféleség megőrzése nem csupán azért fontos, mert a fajok önmagukban rejlő értéket hordoznak, hanem azért is, mert a faji változatosság és sokféleség az élő rendszerek stabil működését jelenti, amelyektől az emberiség jövője is függ. Az emberiség számára megfelelő életkeretet csak a jelenlegihez hasonló sokszínű, változatos, gazdag ökoszisztéma tudja biztosítani.

A vizek szennyezése

A folyók, tavak szennyezése és átalakítása világszerte súlyos gondot jelent. Az élő vizek hajózási utakká, szennyvízcsatornákká, víztárolókká, ipari tájakká alakulnak át. Ez nem csak a természeti értékek eltűnését, fajok kihalását, ökoszisztémák felszámolódását vonja maga után; a folyók átalakításai (duzzasztógátak, víztározók) miatt emberek tömegei veszítik el a folyókhoz, tavakhoz kötődő megélhetésüket.

A világtengerek állapota is aggasztó. A nagy olaj- és egyéb szennyezések mellett a folyókkal bemosódó mérgező anyagok hatására a tengervíz kémiai megváltozása (savasodása) és melegedése egyes területeken katasztrofális következményekkel járt, gyakorlatilag halott tenger-részeket, pusztuló korallpadokat, megfogyatkozott halállományt vont maga után. A helyzetet a felelőtlen, mértéktelen túlhalászat is súlyosbította. A veszély a felszín alatti vízkészleteket is fenyegeti, a szennyezések, a túlzott kitermelés (pl. ásvány- vagy termásvíznyerés céljából) miatt.

A levegőszennyezés

A különböző szennyező anyagok túl magas, időnként közvetlen veszélyt jelentő töménységben vannak jelen a légkörben, ami természetesen károsan hat az élővilágra. A levegőszennyeződés egyik aggasztó következménye, hogy a légúti panaszok, az allergiás, asztmás megbetegedések száma ugrásszerűen megnövekedett, különösen a gyerekek körében. Magyarországon az 1970-es évek eleje óta több mint százszorosára nőtt az asztmás megbetegedések száma,⁴⁰ az Európai Bizottság felmérése alapján Magyarország lakossága átlagosan 3 évvel él rövidebb ideig a levegőszennyezés miatt.⁴¹

⁴⁰ Pócs Péter: *A levegőszennyezés és az asztma*, In *Lélegzet*, XII/3 (2002). A levegő állapotának a vizsgálata során figyelemmel vannak a kibocsátott szennyező anyagra, annak terjedésére és leülepedésére.

⁴¹ Európai Bizottság (Commission of the European Communities), Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. *Thematic Strategy on*

Az éghajlatváltozás (a globális felmelegedés)

Az éghajlatváltozást nagymértékben az atmoszférába kibocsátott ún. üvegházhatású gázok okozzák. Ezek a légkörben maradv a Napból érkező és a földfelszínről visszaverődő sugárzást – ahogy koncentrációjuk növekszik – egyre kevésbé engedik kijutni az atmoszférából, s ehelyett a hőt megtartják az atmoszférán belül, növelve annak átlagos hőmérsékletét és energiatartalmát.⁴²

Az üvegházhatású gázok miatt a légkör egészét érintő változás, globális felmelegedés következett be, amely a jövőben előreláthatólag erősödni fog.⁴³ A hőmérséklet emelkedése nyomán a sarkvidéki jég gyorsuló ütemben olvad, ami a tengervízszint jelentékeny emelkedését idézi elő. Ez súlyosan veszélyeztet bizonyos alacsonyan fekvő területeket, például a kis óceáni szigetállamokat vagy a tengerparti síkságokat és a mélyföldeket (Hollandia, Banglades, Kelet-Kína stb.). A magashegyi gleccserek visszahúzódása az innen eredő folyók vízjárására gyakorolhat kedvezőtlen hatást, csökkentve vízhozamukat a nyári, aszályos időszakban, ami emberek millióinak ivóvízellátását fogja fenyegetni.

Az éghajlatváltozás nemcsak a mezőgazdasági termelésre és az emberi egészségre nézve jelent veszélyt, hanem a természetes ökoszisztémák egy részére is: azok a fajok, amelyek nem tudnak alkalmazkodni a változó éghajlathoz, elpusztulnak, így fajok és társulások sokasága tűnhet el.

Az energiaválság

A Föld növekvő népessége, valamint a korlátlan gazdasági növekedés egyre több energia és nyersanyag felhasználását igényli. Ezzel ellentétben a Föld nem megújuló energiaforrásai végesek és kimerülőben vannak. Az energiaválság következtében a civilizáció jelenlegi energiafelhasználási üteme és erőforrás-szerkezete nem tartható fenn. A gazdaság működésének nyersanyagbázisa annyira beszűkült, hogy konkrét intézkedésekre van szükség.

Air Pollution, Brussels, 2005, lásd: <http://ec.europa.eu/environment/archives/cafe/general/keydocs.htm>.

⁴² A szakemberek szerint ilyen gáz elsősorban a szén-dioxid, de fontos szerepet játszik a metán, a dinitrogén-oxid, illetve a halogénezett szénhidrogén gázok (freon-gázok), amelyek az ózonréteg koncentrációjának csökkenését idézik elő.

⁴³ A szakemberek megállapították, hogy a földfelszín átlaghőmérséklete a megbízható és átfogó mérések kezdete (az 1860-as évek) óta 0,7 Celsius-fokkal emelkedett. Ez az átlaghőmérséklet-növekedés 2100-ig, a klímaváltozás megállítása érdekében hozott intézkedésektől függően, elérheti a 2–6 Celsius-fokot. Ezt a folyamatot nevezik globális felmelegedésnek.

Az *ökológiai válság okai* nagyon sokrétűek, tanulmányunkban három szempont alapján igyekszünk körvonalazni azokat.

a) Erkölcsei szempont – azokat az okokat soroljuk ebbe a csoportba, amelyek az embernek a környezete iránti felelőtlen magatartásából és értékzavarából származnak, ezek a következők:

– a természet kincseinek leértékelése, felelőtlen kihasználása, akár pusztítása. Így jutott el az ember oda, hogy az idők folyamán állat- és növényfajokat pusztított ki, és az eltűnés veszélye napjainkban is több állat- és növényfajt fenyeget.

– az utilisztikus célok, amelyek tulajdonképpen önző egyéni vagy szűkkörű közösségi érdekeket tartanak szem előtt az anyagi haszon fokozása érdekében. Az anyagi haszon gátlástalan növeléséért nem törődnek a környezetszennyezés és -pusztítás súlyos következményeivel – például a gyárak szennyezett, mérgező melléktermékeit a talajba, folyóvizekbe, levegőbe juttatják.⁴⁴

– a hadiipar fejlesztésének súlyos következménye a nukleáris kísérletek során felszabaduló radioaktív sugárzás, amely az élő szervezetekre pusztító hatást gyakorol. A kísérleti robbantások során felszabaduló radioaktív sugárzások mellett a radioaktív hulladékok tárolása is nagy veszélyt jelent, akár a szárazföld belsőjében, akár a tengeri mélyárkokban (az ún. atomtemetőkből), mert a sugárzási ártalom továbbra is fennáll. A műszaki eredetű sugárzási veszélyre az 1986 áprilisában az ukrajnai Csernobilban bekövetkezett atomkatasztrófa hívta fel a figyelmet. A kanadai McDavid Tagger, a Greenpeace egyik alapító tagja jelentette ki: „nem hisszük, hogy az atomfegyver-kísérletek elleni kampány elszigetelődik, meggyőződésem, hogy sikert érhet el. Ez ugyanaz a hóhérmentalitás, amely atomháborút tervez az emberiség ellen. Alapelvünk, hogy az emberiség csak akkor élhet békében, ha békességben van a természettel. Az atomháború az elképzelhető legnagyobb környezeti katasztrófa, a környezet szennyezése pedig surranó atomháború.”⁴⁵ A kémiai és biológiai fegyvereket tiltó nemzetközi

⁴⁴ Az erdélyi Verespatakon kialakult helyzet jól érzékelteti az utilisztikus szemléletet. A Roşia Montana Gold Corporation kanadai-román vegyesvállalat által tervezett külszíni aranybányászat, amely alapvetően a robbantásos kőzetbontást és a cián-technológiára alapozó aranykinyerést óhajtja alkalmazni, nem támogatható, sőt határozottan elutasítandó. A térség számára csupán egy, a természeti és kulturális környezetet, a műemlékeket és településeket egyaránt tiszteletben tartó, mérsékelt aranybányászati tevékenység képzelhető el. Kocsis Tibor *Új Eldorádó* című dokumentumfilmje megdöbbentő képet rajzol az aranyat kitermelni szándékozó nagyvállalat és az azt meggátolni igyekvő helyi lakosok, környezetvédők küzdelméről

⁴⁵ Szenes, i. m. 221.

egyezmények dacára is tényként könyvelhető el, hogy a laboratóriumi kutatók folytatódnak olyan támadó jellegű fegyverek kifejlesztésére, amelyek képesek felborítani a természet egyensúlyát.

b) A fogyasztói életszemlélet és gyakorlat elhatalmasodása, amelynek következtében az ember túlzásba viszi és mértéktelenül kihasználja a föld és saját életének erőforrásait. Ehhez társul a felelőtlen pazarló életszemlélet, figyelmen kívül hagyva a méltányosságot, a szolidaritást és az igazságosságot.⁴⁶

c) A demográfiai tényező környezetvédelmi szempontból nagyon is megfontolandó problémát jelent.⁴⁷ Az egyre növekvő számú emberiség több vizet, levegőt, talajt fog beszennyezni, több szemetet fog környezetébe szétszórni, amennyiben magatartásán nem változtat. Ehhez társul a természet kincseinek intenzívebb igénybevétele a táplálék és az energia biztosításáért. A világ lakossága a technicizálódás és iparosodás mentén egyre inkább tömörül, és a lakosság területi koncentrálódása mind nagyobb megterhelést jelent az adott természetes környezetre.

Az unitárius erkölcsstan nemcsak elismeri, hanem az ember erkölcsi és valósi kötelességének tekinti a teremtett világ iránti gondoskodást, törődést. Véleményünk szerint nemcsak vizsgálódásokra, statisztikai kimutatásokra van szükségünk (amelyeket tudatosan mellőztünk), hanem felelősségteljes cselekvésre, amely környezettudatos hit- és életfelfogásából fakad.

A felelősség készítet arra, hogy erkölcsstanunkban helye legyen a szubhumán életnek is. Az etika sürgető parancsa az *emberközpontú szemlélet átforgatása életközpontról szemléletté*. Csak ilyen etikában kaphat helyet a szubhumán élet helyes értékelése. A viszony nem lehet egyoldalú, illetve alárendelő, hanem közös, egyenlő és kölcsönös. Albert Schweitzernek, az élettisztelet következetes

⁴⁶ Naish, John: *Isn't it time we said, „Enough”?* The Inquirer, The Voice of British and Irish Unitarians and Free Christians, Issue 7727, 25 July 2009, 3–4.; Az ökológiai válság társadalmi vetületeire vonatkozóan lásd: Péter László: *A globális ökológiai problémák és a társadalom*. In *TP 5.0, Elmélet és empiria öt globális társadalmi probléma vizsgálatában*. Kolozsvár, 2009, Kriterion. 121–159. Péter László bemutatja azt a negatív visszahatást is, amely a természet irányából várható a társadalom felé az ökológiai krízis következményeként (például a Katrinához hasonló tornádók, illetve szökőárok formájában). Ezt a visszahatást *ökológiai visszahatásnak* (ecological backlash) vagy *ökológiai bumerágnak* (boomerang effect) is nevezi a szakirodalom. Lásd Péter László, i. m. 127.

⁴⁷ Ehrlich, P.R. – Ehrlich, A. H.: *Population, Resources, Environment*. San Francisco, 1972.; *Developing an Earth-Wise Population*. World. May/June 1992. Vol. VI., No. 31–33; Fahely, M. Ch. J.: *To Every Season. Seeking a Purpose for the Third Age*, World, Jul/Aug. 1988, Vol.II, No. 4. 4–7.

szószólójának meglátását komolyan kell vennünk: „az eddigi erkölcsstanok abban hibáztak, hogy csupán az emberek közti viszonyt tárgyalták. A valóságban azonban a kérdést így kell megfogalmaznunk: milyen magatartást kell tanúsítanunk a világ és valamennyi megismerhető élet iránt. Az ember csak akkor erkölcsös, ha számára az élet mint olyan szent, tehát a növények, az állatok és embertársai élete. Az élet tiszteletének erkölcsstana magában foglal mindent, amit szeretetnek, odaadásnak és rokonszenvnek nevezhetünk, szenvedésben, örömben vagy erő kifejtésben egyaránt.⁴⁸

Lynn Townsend White, a kaliforniai egyetem történész professzorának 1967-ben megjelent, klasszikussá vált cikke óta⁴⁹ mind szélesebb körben vált ismertté az a felfogás, amely szerint a keresztény hagyománynak komoly szerepe volt és van az ember és az őt körülvevő világ kapcsolatának ama formálásában, amely végső soron napjaink környezeti problémáihoz vezetett. A vád, amelyet White és a felfogását támogató ökológusok a kereszténység ellen felhoznak, az, hogy a bibliai hagyomány az embert élesen elválasztotta a természettől, és annak uraként és parancsolójaként kezelte, ezáltal Európában egy mérhetetlenül antropocentrikus és a természettel szemben agresszív világkép vált uralkodóvá, amelynek szerepe volt az ökológiai válság kibontakozásában. Ez a gondolkodásmód vezette az embert arra, hogy a természeti világhoz közönyösen, haszonelvűen, felelőtlenül, „nemtörődöm módon” viszonyuljon.

Lynn White állításának mérlegelése során a keresztény teológiában egyre erőteljesebbé vált az a nézet, hogy a fent vázolt antropocentrikus és despotikus felfogás valóban kimutatható és nyomon követhető az 1Móz 1,28-ban mint az ökológiai válság egyik „gyökerében”, ennek üzenetét azonban nem feltétlenül ilyen értelemben kell megközelíteni.⁵⁰ Az egyoldalúan antropocentrikus megközelítés csupán egyetlen személetet tükröz a többféle értelmezési lehetőség közül, amely kétségkívül hosszú időn keresztül domináns felfogás volt. De létezik másfajta értelmezése is a Bibliában foglaltaknak, sőt, úgy véljük, az ember ter-

⁴⁸ Joy, C. R. (szerk.): *Szemelvények Albert Schweitzer munkáiból, Albert Schweitzer: An Anthology*. Boston, 1962. Válogatta és fordította Szabó Árpád. *KerMagv* 94/1988/84, Lásd még: Ice, L. J.: *Schweitzer: Prophet of Radical Theology*, Philadelphia, é. n. 99–125.; Küng, H.: *In Search of a New World Ethic*, World. May/Jun 1991. Vol. VI. No. 3. 14–16.

⁴⁹ White, L.: *The Historical Roots of our Ecological Crisis*, Science, Vol. 155, 1967, 1203–1207. Magyarul: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*, In: Lányi A. (szerk.), *Természet és szabadság*. Budapest, 2000, Osiris. 27–35.

⁵⁰ A Lynn White tanulmánya gerjesztette széleskörű vitával kapcsolatosan lásd: Weishel, T. (szerk.), *The Environmental Crisis and Western Civilization: The Lynn White Controversy*. <http://ecoethics.net>.

mészet feletti uralmát hangsúlyozó nézetek a bibliai szövegrész félreértéséből, téves értelmezéséből, illetve egyes parancsolatok és tanítások önkényes kiragadásából fakadnak, figyelmen kívül hagyva Isten valós terveit a teremtéssel és az emberrel.

A magunk részéről úgy értelmezzük az illető szövegrészt (saját kontextusában!), hogy már az Ószövetség sokatmondóan fejezte ki az embernek a környezete iránti felelős kapcsolatát, amikor hangsúlyozta, hogy Isten azért helyezte az embert az Éden kertjébe, hogy művelje és őrizze azt. (1Móz 2,15) A megbízásban egyáltalán nincs szó kifosztásról, tékozlásról, uralomról, kihasználásról. Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert az 1Móz 1,28-ban megörökített felhívást („Isten megáldotta őket, és ezt mondta nekik: »Szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen«”) vádként hangoztatják a kereszténységgel szemben, hogy, úgymond, az ember természetet uraló, kifosztó, leigázó magatartása innen vette volna eredetét, igazolását. Ez a vád azonban teljesen alaptalan, hiszen a szövegbeli felhívás az uralkodást nem a pusztításhoz, hanem a felelősséghez kapcsolja. Az uralkodás az ember felelősségét jelenti a rá bízottakért (élőlények, környezet) – amelyet a fentebb idézett 1Móz 2,5 hoz életközélbe.

A Biblia számos helyen hangsúlyozza a teremtmények együvé-tartozását, közösségét. „Íme, szövetséget kötök veletek és utódaitokkal, és minden élőlényen, amely veletek van, a madarakkal, a lábasjóságokkal és a mező minden vadjával, amely kijött a bárkából, s a föld minden állatával. Szövetséget kötök veletek, hogy nem pusztul el többé minden test az özönvíz által...” (1Móz 9,9–11). Az Úr szövetsége nemcsak Noéval, hanem valamennyi élőlényel kötöttett arról, hogy nem lesz többé pusztítás, amely eltörölné az élőket a földről. Az ember tehát egyfelől a teremtmények társa ebben a szövetségben, másfelől köti is ez a szövetség, hogy maga ne váljék özönvízhez hasonló pusztító erővé. A Noé bárkájáról szóló történetre úgy is tekinthetünk, mint egy őszerejű képre és szimbólumra, amely azt is kifejezi, milyen gondosan menti és óvja a veszélyeztetett szubhumán életet a felelőssége tudatában levő ember.

Az élők egymásra utaltságának, kölcsönösségének gondolata fogalmazódik meg abban a hagyományban is, amelyet a Biblia a zsoltárokból nagyon szépen fejez ki. A teremtmények a teremtő Istent közösen dicsőítik, magasztalják. Az ember egyfelől a teremtett világ nagyszerűségéért áldja Istent, aki mindent teremtett (Zsolt 104,1–30), másrészt a teremtményekkel együtt magasztalja a teremtő Urat: „Dicsérjétek az Urat, ti földiek, ti tengeri szörnyek, az egész óceán! Tűz és jégeső, hó és köd, parancsát teljesítő szélvihar, ti hegyek és halmok mindnyájan, gyümölcsfák és cédrusok, vadak és egyéb állatok, csúszómászók és szár-

nyaló madarak, ti földi királyok és minden nemzet, vezérek és a földnek bírái, ti ifjak a leányokkal, öregek a fiatalokkal együtt dicsérvétek az Úr nevét!” (Zsolt 148,7–13). A Zsolt 24,1 figyelmeztet, hogy a Föld az Istené, mi csak időlegesen bérbe vettük azt, és felelősen kell élnünk benne.

A próféták a természet harmóniájában éltek, az istenit abban is átéreztek. Nem véletlenül történtek itt az elhívások, a hierofániák,⁵¹ a teofániák.⁵²

A maga rendjén Jézus nem a teremtésre, hanem a gondviselésre mint Isten szeretetének megnyilvánulására helyezte a hangsúlyt. Az isteni gondviselés minden élőlényre kiterjed – hirdette Jézus –, ennek a tanításnak klasszikus példája a Mt 6,25–34. A természettel ő is összhangban élt, abban is meglátta az istenit, imádkozott a természetben is (Mt 26,36–44; Lk 22,3; 9–46). A tékozló fiú példázatának (Lk 15,32) üzenetét tárgyunk szempontjából úgy is értelmezhetjük, hogy aki egyszerre és időnap előtt „ki akarja venni a jussát”, az nem jár helyes úton, az nem pozitív értelemben uralja, hanem tékozolja, pazarolja a természet értékeit, nem számolva a következményekkel.

Meggyőződésünk, hogy a természetes környezet az isteni sugalmazás (ki-jelentés, üzenet) forrása, amely segít abban, hogy közelebb kerüljünk Istenhez, önmagunkhoz és embertársainkhoz. Amikor az ember rombolja környezetét, pazarolja annak tárgyi és kulturális értékeit, ezzel nemcsak a maga természetes közegét szegényíti, de önmaga értéktartalmának a gyarapítását is hátráltatja, és végső soron Istentől távolodik el.

Sajnálattal állapítjuk meg, hogy az ember természet iránti felfogásából napjainkban akarva-akaratlanul kezd kiszorulni az isten-jelleg, az isteni bélyeg nyoma. Az ember úgy viszonyul a természethez és környezetéhez, mint *anyaghoz*, és úgy véli, hogy kénye-kedve szerint alakíthatja és formálhatja. A régi materialista szemlélet maradványa ez, amely olyan jelszavakat hangoztatott és tanultatott, mint „harcban a természettel”, „legyőzzük a természet erőit”, „az ember a természet ura” stb. Pedig az ellenkezője reális. Ahhoz ugyanis, hogy a természethez, a környezetünkhöz közelebb kerüljünk, hogy értékeit felismerni és megbecsülni tudjuk, éppen az istenit kell újra megláttatni benne. A természet nem egy velünk szemben álló, haladásunkat, fejlődésünket gátló erő, hanem az élet hordozója és bölcsője. Az a bölcső, amelyet Isten ringat! Ennek a tudatosítása napjaink időszerű feladatai közé tartozik.

Azért szorgalmazzuk a környezettudatos látásmód, az ökológiai spiritualitás kialakítását, mert el kell jutnunk annak a felismerésére, hogy Isten a világot

⁵¹ A „szent valóság” megnyilatkozása.

⁵² Az istenség az isteni valóság megnyilatkozása.

nemcsak a ma, hanem a mindenkori tökéletesedésre törekvő emberért teremtette. Konkrétabban: Isten a múltat a jelen, a jelent pedig a jövő érdekében hívta létre. Ezért a környezet iránti magatartás sohasem fakadhat önző egyéni érdekből.

Az unitárius etika és teológia fel szeretné hívni a figyelmet arra, hogy a ma embere számára nem lehet közömbös az, hogy a holnap embere milyen környezetben él. Elismerjük és értékeljük a tudomány és a technika emberszolgálatát, de nem azonosíthatjuk magunkat azokkal a törekvésekkel, amelyek csak utilisztikus értékek elérésében látják az élet értelmét és célját. Jézussal valljuk: „Több az élet a tápláléknál, és a test a ruházatnál” (Lk 12,23), és: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall? Vagy mit adhat az ember váltságdíjúl a lelkéért?” (Mt 16,26).

A teremtett világ védelme olyan erkölcsi követelmény, amely a vitális értékek iránti tiszteletből fakad, amelyek minden más értékmegvalósítás előfeltételeit képezik. Az élet ad értelmet és lényegét minden más további értékmegvalósításnak. Az ember a maga hivatásának mond ellent és egyenesen bünt követ el, amikor rombolja, szennyezi, károsítja környezetét.

Olyan megállapításokkal is találkozunk, hogy az ökológiai válságért a tudomány és a technika a felelős. Jean-Paul Sorg francia teológus ezzel kapcsolatosan leszögezte: „A technika a maga fejlődésében, terjedésében olyan kalandként érte az emberi fajt, amelyről azt sem tudja, merre vezet, és nem tudja megítélni sem útvonalát, sem célját. Nem hihető, hogy ez Isten szándéka szerint való. Lehetetlen, hogy Isten arra érlelte volna sorsunkat, hogy veszélybe sodorjuk magunkat, mintha a szakadék széléről kellene visszatántorodnunk ahhoz, hogy elérjük a mennyek országát vagy a végpontot, az ómegát, a lelkek egyetemes közösségét.”⁵³ A mi álláspontunk ebben a kérdésben az, hogy erkölcsileg sem a tudomány, sem a technika nem vonható felelősségre, mert önmagukban véve nem bírnak erkölcsi jelleggel, azaz nem erkölcsösek vagy erkölcs-ellenesek. Felelős az ember, aki a tudomány és technika megteremtője és gyakorlati kivitelezője, aki úgy áll a kérdés súlypontjában, mint aki a válságot előidézi és aki képes leküzdeni is.

Az ember biológiai kötöttségénél fogva a különböző ökoszisztémák része. De amíg az azt alkotó elemek öntudatlanul vagy pusztán ösztönösen tartják fenn annak egységét, addig az ember szellemiségénél fogva tudatosan formálhatja környezetét. Az erkölcs szellemében cselekvő ember pozitív módon gyakorolhatást környezetére. Ezért a teremtett világ védelme ma már nemcsak tudományos és technológiai megoldásokat vár, hanem erkölcsi és vallási indíttatásokat

⁵³ Sorg, J.-P., *Kereszténység és ökológia – Világvége?* KerMagv 112 (2006) 137.

is a környezetünkkel szembeni felelősségünk tudatosítására. Ez indokolja a környezettudatos teológiai gondolkodás lehetőségeit és szükségét.⁵⁴

Környezetvédő munkánkban nem vagyunk egyedül. Isten velünk van és állandóan ihlet, sugalmaz a jó, az igaz és a szép cselekvésére. Hangsúlyozzuk a szeretet kiterjesztésének fontosságát minden teremtményre, mert a mi világunk nem a tárgyak és életek halmaza, hanem Isten gondviselése által összhangba jövő világ, amelyben minden életakaratnak, tárgynak vagy éppen jelenségnek megvan a maga jól meghatározott szerepe és célja.

Az Erdélyi Unitárius Egyház hitelvi alapállásából következően cselekvően támogatja – regionálisan és globálisan – a teremtett világ védelme érdekében történő kezdeményezéseket, cselekvéseket. Íme, néhány konkrét tennivalóra irányítjuk a figyelmet:

- az élet védelme és gyarapítása érdekében környezettudatos (ökoteológiai, életközpontú) teológiai és etikai gondolkodásra van szükségünk,⁵⁵

- szorgalmazzuk, hogy az ökumenikus és vallásközi párbeszéd témakörei közé tudatosabban iktassák be az ökológiai válság kezelésének lehetőségeit az egyházak, vallások részéről,

- fokoznunk kell az együttműködést a környezetvédő mozgalmakkal (egyesületek, alapítványok), az unitárius sajtónak vállalnia kell a környezettudatos híryanagy terjesztését,

- a környezettudatos szemlélet és lelkiség, környezetbarát gondolkodás és magatartásforma kialakításában segítséget kell nyújtanunk prédikálásunk, váláserkölcsei nevelésünk által a szülőknél, az iskoláknál, a társadalomnak,

⁵⁴ Albert Schweitzer az élet feltétlen tiszteletének hangsúlyozásakor még csak az etika területére irányította a figyelmet, és nem gondolt arra, hogy a teológiai gondolkodásunk összefüggérendszerébe is be kellene építeni, mint alapelveként a teremtett világ iránti feltétlen tiszteletet. „Élni akaró élet vagyok az élni akaró életek közepette. Ez nem egy kikösködött mondat. Napról napra, óráról órára ebben élek. Az eszmélés minden pillanatában megújulóan előttem van. Mint soha el nem száradó gyökérből, élő, a lét minden tényét átható világ- és életszemlélet sarjad belőle folytonosan. A léttel való etikus eggyéválás titokzatos valósága nő ki belőle.” Lásd: *Albert Schweitzer, a gondolkodó. Válogatás Albert Schweitzer műveiből.* Budapest, 1989, a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 79.

⁵⁵ Carmody, J.: *Ecology and Religion, Toward a New Christian Theology of Nature.* New York, 1993, Paulist Press; Gottlieb, R.: *This Sacred Earth, Religion, Nature and Environment.* New York, 1996, Routledge Press; Milbrath, L.: *Learning to think Environmentally, While There Is Still Time.* Albany, 1996, State University of New York Press; Bolyki J.: „Teremtésvédelem” – ökológiai krízisünk teológiai megközelítése. Budapest, 1999, Kálvin János Kiadó.

- a nevelés során tudatosítani kell a fogyasztói magatartás megváltoztatásának szükségességét⁵⁶, elítélve a természet értékeinek felelőtlen pazarlását,
- ökológiai spiritualitás kialakításának előmozdítása, amely egyrészt takarékos, környezetkímélő életvitelt jelent, másrészt vigyázunk környezetünk épségére, tisztaságára⁵⁷,
- a fenntartható fejlődés jövőképeinek a jelene az ökoszociális piacgazdaság kialakításában gyökerezik, amelynek megvalósítását támogatjuk,
- fel kell hívni az emberek figyelmét, hogy mérlegeljék „ökológiai lábnyomaik”⁵⁸ következményeit,

⁵⁶ Figyelemre méltónak, de főleg megvalósítandónak tartjuk a Zöld Erdély Környezetvédelmi Egyesület ajánlásait a fogyasztással, vásárlással kapcsolatosan a környezetünk védelméért:

„*A környezettudatos vásárló tízparancsolata: 1. Írd össze mire van szükséged! Csak azt vedd meg, amire ténylegesen szükséged van, ne azt, amit el akarnak neked adni. A nagy bevásárlóközpontok és a reklámok profi módon csábítanak a felesleges pénzköltésre. 2. Menj a piacra vagy a helyi boltba! Így vásárlásoddal a helyi kisvállalkozókat, a helyi gazdaságot támogatod, amitől a te jóléted is függ. A multinacionális üzletláncok profitja kikerül a helyi gazdasági körforgásból. 3. Vigyél magaddal táskát és szatyrot! Ne fogadj el zacskót mindenhol. Egyrészt pénzt adsz érte feleslegesen, másrészt szemét lesz belőle, ami terheli a környezetet, sőt a szemétdíjat is te fizeted. 4. Menj gyalog vagy tömegközlekedéssel! A mozgás egészséges és ingyen van. Ha tömegközlekedéssel utazol, tizenötször kevesebbet szennyezted a környezetet, mintha autóval közlekednél, és jóval olcsóbb is. 5. Vegyél helyi termékeket! Keresd a lakóhelyed közelében készülő dolgokat, ezáltal a helyi gazdaság fenntartásához és fejlődéséhez járulsz hozzá és csökkentetd a szállítással járó környezetterhelést is. Minél távolabbról jön, annál többet szennyez. 6. Válaszd az egyszerű, környezetbarát csomagolást! Ne dőlj be a szép külsőnek. A drága csomagolást Te fizeted meg, holott neked csak a termékre van szükséged. Kettőt fizetsz, egyet kapsz! Keresd a visszaváltható, újrahasznosított, egyszerű csomagolást. 7. Kerüld a vegyszereket! Kerüld a nem természetes alapanyagokból, gyárilag előállított, vegyszerezett, félkész élelmiszereket. A vegyszerek ártanak az egészségednek. 8. Vegyél idényzöltséget és – gyümölcsöt! Az üvegházi, vegyszerezett, több ezer kilométert utaztatott, mesterségesen érlelt, agyoncsomagolt és tartósított áruk jelentős környezetterhelést okoznak és csak a szemnek szépek. 9. Kerüld az egyszer használatos és felesleges dolgokat! Az egyszer használatos termékek előállítása majd kidobása energiapazarlással és felesleges környezetterheléssel jár. Elektromos fogkefe, konzervnyitó és kenyérszeletelő? Ugyan már... 10. Olvasd el a címkéket! Nézd meg: ki állítja elő a terméket, honnan jött, mit tartalmaz, mibe csomagolják, hová kerül? Ha nincs is tökéletes termék, válaszd a lehető legjobbat. Az vagy, amit eszel.” Legújabbban közölte: *Közlap*, a Kolozs Megyei Magyar Közösségi havilap, III. évf. 2009/7, 5.*

⁵⁷ A hulladékgyaldkódás három pillére: megelőzés, hasznosítás, ártalmatlanítás (nem felelőtlen szétdobálás).

⁵⁸ Egy ember vagy egy adott terület népességének a természetre gyakorolt hatását egy hektárban kifejezett mutatószámmal, az ökológiai lábnyommal lehet leírni. A *ökológiai lábnyom* az a terület, ami károsodás nélkül meg tudja termelni az aktuális életvitelünkhöz

– az egyháznak társadalmi síkon is szerepe van, befolyásolhatja a nemzeti kormányoknak a környezetvédelmét szolgáló döntéseit, ugyanakkor a döntések meghozatala után a megvalósítás ellenőrzésére irányíthatja a közvélemény figyelmét, mindez a közjó szorgalmazásának a jegyében történik.

A jelen követelményei, de főleg a jövő iránti felelősség jegyében hangsúlyozzuk, hogy unitárius hit- és életfelfogásunkba építsük jobban bele az élet iránti tiszteletet, megbecsülést. Ebben a munkánkban a szeretet etikai elvét semmilyen vonatkozásban nem lehet mellőzni, megkerülni, mert az élet tisztelete és értéke magába foglalja a szeretet kötelezőségének alapelvét, és minden teremtménnyel szemben együttérzést követel.

Ellery W. Channing amerikai teológus megállapítását ma is időszerűnek tartjuk: „Az embernek az a rendeltetése, hogy a társadalomnak tagja legyen, hogy tökéletesítse nemét, és hogy az emberiséget Isten országává változtassa, hogy a földi szép és jótékonyág által egy szellemi világ magasabb munkásságára és örömeire készüljön.”⁵⁹

Ecological crisis – Unitarian answer. Possibilities and necessities of promoting the environmental centered Unitarian spirituality

The study deals with ecological, environmental issues and concerns that have an affect on all of us – from what we do, to what we don't do. The important elements of ecological crisis are: threats of bio-diversity, climate change and global warming, air-, water-pollution and soil deterioration, forest destruction, industrial disaster and nuclear risk, consumption and consumerism, over population of the Earth, energy security and resources. The study presents the history of the ecology movements of which fundamental achievement has brought public awareness of environmental crisis.

It points out that the ecological crisis, as an outcome of human impact on nature, has reached a point that could threaten the very survival of humanity.

Conclusion of the study is that the most profound and serious causes of the ecological crisis is the lack of respect for life. We have to renew our Christian theological and ethical thinking and attitude toward the Created World.

szükséges javakat (élelem, energia stb.). Az átlagos egy főre eső ökológiai lábnyom 2,2 hektár, 2,5-szer nagyobb, mint 1961-ben. Ám ha megnézzük, hogy a Földön 11,3 milliárd hektár biológiailag aktív föld- és tengerfelület van és 6,1 milliárd ember, akkor kiszámítható, hogy valójában minden emberre csak 1,8 hektár jut. A kifejezést William Rees és Mathis Wackernagel kanadai ökológusoktól származik; részletesebben lásd, Wackernagel, M. – Rees, W.: *Our Ecological Footprint, Reducing Human Impact on the Earth*. Gabriola Island, 1966, New Society Publishers; Péter L., i. m. 126–127.

⁵⁹ Channing, E. W.: *Válogatott művei* (Fordították az unitárius tanárok), *A tökéletes élet* (VI. kötet), Kolozsvár, 1881, 98.

PÁL JÁNOS

ZSIDÓKÉRDÉS
A MAGYARORSZÁGI UNITÁRIUS EGYHÁZ
NEMZET- ÉS EGYHÁZÉPÍTŐ STRATÉGIÁJÁNAK
TÜKRÉBEN (1940–1944)
(1.)

Az 1940. augusztus 30-i momentum három jelentős, a magyar közgondolkodásban jelenlevő és azt meghatározó¹ kérdést aktualizált az egyház berkeiben is, és teljesen új stratégiai pályára helyezte azt a nemzet- és társadalompolitika területén: Magyarország helye és feladata Kelet- és Közép Európában, valamint a szociális kérdés és a középosztály problematikája. E három kérdés köré fonódott politikájának nyomvonalát három tényező befolyásolta és határozta meg: az 1918-as tragikus összeomlás és a huszonkét évi kisebbségi lét negatív tapasztalatai, az uralkodó, mindenekelőtt szélsőjobboldali „koreszmék”, és nem utolsósorban az unitarizmus magyar jellegének mítosza, amely ideológiai alapul szolgált az egyház- és nemzetépítési stratégiájához.

Mint a trianoni békeszerződés egykori „szenvedő alanya” az egyház nemzetpolitikai vonatkozásban az újonnan létrejött geopolitikai állapotok stabilizálását és megerősítését tekintette legfőbb stratégiai céljának – Dél-Erdély visszaszerzése mellett. Az egyházi közgondolkodás alakítói mindezt az erdélyi magyarság szupremáciájának biztosításával, gazdasági, politikai, kulturális pozícióinak megerősítésével kívánták elérni,² ami automatikusan új társadalompolitikai, szociális és gazdasági kérdéskörökhöz vezetett. A Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő politikája ekként elkerülhetetlenül ütközött bele a zsidókérdés-

¹ Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon*. h. n. 1983.

² 1941. szeptember 12-én Gelei József kezdeményezésére létrehozták a *Berde Bizottságot*. A bizottság feladatául az unitárius falvak szegény és tehetséges gyermekeinek középiskolai oktatását, ipari és kereskedelmi pályán való elhelyezését tűzte ki. A falusi környezetből származó fiatalok ipari és kereskedelmi pályák felé irányításának – a bizottság tevékenységéről beszámoló jelentés szerint – a magyarság vezető szerepének átvételét kell szolgálnia e két gazdasági szektorban. *Főtanácsi jegyzőkönyv*. (továbbiakban Ft. jkv.) 1943. március 28–29. 151–152.; Csiki Gábor Duna-Tiszamenti esperes ugyancsak székelyekkel kívánta feltölteni az „idegen érdekek” által irányított ipart és kereskedelmet. Unitárius Értesítő (továbbiakban UÉ) 1940/2. 108.